

ПРИРОДА ЯК ЦІННІСТЬ. ДИНАМІКА МІСЦЯ ПРИРОДИ В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА РІЗНИХ ІСТОРИЧНИХ ЕПОХ

У статті викладено історико-психологічний аналіз особливостей ставлення до природи в Античні часи, у Середньовічні часи та в епоху Відродження. Запропоновано досліджувати екологічні цінності того чи іншого історико-культурного періоду за їх диспозицією по відношенню до ядерної, системотвірної суспільної цінності. Аналіз відбувався подвійно: шляхом вивчення продуктів культури певної історичної епохи, та через спосіб повсякденного життя у той період. Було виявлено, що місце екологічних цінностей в ціннісній системі європейського суспільства змінювалася не лінійно – від безумовного прийняття до повного відчуження, але різноспрямовано. Природа була або в центрі картини світу людини, або на її периферії по відношенню до системотвірної цінності епохи. Таке ставлення знаходило своє відображення у відносинах людини із світом природи.

Ключові слова: *екологічні цінності, система цінностей, природа, історико-психологічний аналіз, системотвірна цінність*

«Может быть – и это еще самый оптимистический взгляд – то, что сейчас происходит в мире, не на социальной поверхности процессов, а в невидимой глубине их содержания – есть борьба, соревнование человеческого разума и прогресса (бога и дьявола, по-старому). Тогда задача разума – успеть во что бы то ни стало, до критической точки (необратимости) разорения Земли прогрессом, развенчать все ложные понятия, остаться ни с чем и внезапно постичь тайну.»

А. Бітов

Постановка проблеми. В історії філософії, культури і етики проблемі ціннісного ставлення до природи не приділялося суттєвої уваги навіть незважаючи на загострення в останні десятиліття екологічної ситуації у світі і зосередження на ній соціальної і політичної уваги. Традиційно природа у філософії розглядалася в контексті з'ясування походження тих чи інших якостей і властивостей людини чи суспільства («про природу речей», «про природу держави», «про природу характерів» й т.п.), сутності відносин суспільства і природи, співвідношення природного і культурного тощо.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтуючись на аналізі історико-філософських, історико-культурологічних, науково-історичних матеріалів, сформулюємо три попередні позиції.

По-перше, культура кожного етапу розвитку конкретної епохи визначається подвійно. З одного боку, через продукти – твори відповідної діяльності – філософської, наукової, мистецької. З іншого – через способи і форми повсякденного існування людей – побут, працю, відпочинок, тобто через їх усталений спосіб життя.

По-друге, періодизація всесвітньої історії залишається відкритою проблемою. Ще наприкінці ХІХ ст. стало очевидним, що універсальні лінійні моделі (Овідія, Ж. Кондорсе, А. Фергюсона, К. Маркса й ін.), в т.ч. й еволюціоністські (Й. Баховена, Л. Моргана, Г. Спенсера й ін.) не є адекватним способом опису загального розвитку культури людства. В них не може бути зафіксована унікальність і неповторність конкретно-історичної епохи. Таким чином, специфічна лінійна модель може розглядатися виключно в рамках зміни епох локальної культури (цивілізації), зокрема європейської.

З урахуванням вказаного аналіз становлення екологічних цінностей ми обмежимо історією європейської культури та її основи – античної епохи. Таке звуження обумовлюється щонайменше двома причинами: актуалізацією екологічних цінностей насамперед у сучасній європейській культурі й, також, тим, що динаміка ролі і місця природи як соціокультурної цінності в інших цивілізаціях і культурах передбачає конкретні спеціальні дослідження, типу «динаміка системи цінностей цивілізації майя» або «розвиток ціннісного ставлення до природи в арабській культурі» й ін., які на сьогоднішній день у європейському науковому полі не є поширеними.

З часів Ренесансу в історії європейської культури було запропоновано виділяти за часовим критерієм три епохи – античну, середню й нову. Остання у культурному плані має своїм початком саме Ренесанс – кінець ХІV – початок ХV ст. З іншого боку, в історії науки і філософської думки Новим часом називають період із середини ХVІІ ст. – час т.з. «наукової революції». Вказана періодизація певним чином відповідає формаційній теорії К. Маркса і Ф. Енгельса, в основу якої покладений домінуючий спосіб виробничих відносин – первіснообщинний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний і комуністичний (соціалістичний).

Серед усіх способів періодизації епох розвитку європейської культури особливої уваги заслуговує ідея виділення центральної цінності П. Сорокіна [15], тобто введення системотвірного елементу, певного ядра, того, що у суспільстві визнається «безумовним благом» чи «абсолютною істиною». Відповідно до цього критерію багато дослідників (наприклад, у [14]) виділяють «космоцентризм» античної Греції, «зако-

ноцентризм» Стародавнього Риму, «геоцентризм» середньовіччя, «антропоцентризм» ренесансу та «техноцентризм»¹ XVII-XVIII століття.

Період з XVIII до початку XX століття характеризувався зміщенням центру уваги з самодостатнього пізнання і його підтвердження в перетворенні природи, до проблем і питань, пов'язаних з розкриттям закономірностей розвитку спільнот і суспільств, насамперед до проблеми соціальної справедливості чи загального щастя. Тому даний етап розвитку європейської культури іноді називають «соціоцентричним», пов'язуючи з ним: марксизм, соціологічні концепції Ф. Тьонніса, Г. Зіммеля, М. Вебера, Е. Дюркгейма, оргуправлінські теорії (Г. Емерсон, Ф. Тейлор, А. Файоль), етнологічні концепції (Е. Тейлор, Л. Морган, Дж. Фрезер), ідеології революційних рухів кінця XIX – початку XX ст., й навіть, як деградацію ідеї щастя і справедливості, ідеологію нацизму. У другій половині XX ст., після закінчення другої світової війни, на перший план розвитку європейської цивілізації поступово виходять безумовні екологічні цінності й тому даний етап ми пропонуємо називати «екоцентризмом».

Динаміку системотвірної цінності в соціокультурному розвитку європейської цивілізації можна представити у вигляді певних пластів суспільної свідомості (див. рис. 1). При чому кожний попередній шар нікуди не зникає, але стає основою для наступного та продовжує своє існування і сьогодні, зокрема, у вигляді тих чи інших окремих індивідуальних та групових настанов і цінностей.

«Космос»							
				«Закон»			
			«Бог»				
				«Людина»			
					«Технологія»		
						«Спільнота»	
							«Ейкос»
Стародавня Греція	Стародавній Рим	Середньовіччя	Ренесанс	Епоха промислової революції	Епоха Просвітництва	XIX – перша половина XX століття	друга половина XX століття – наш час

Рис. 1. Динаміка домінуючих цінностей соціокультурного розвитку європейської цивілізації

¹ У філософській думці цей період більше зосереджено не на технізації, але на науці як ідеалі раціонального пізнання. Однак в повсякденні наукові ідеали очевидним чином трансформувалися на технічні, у кращому випадку технологічні.

По-третє, відзначимо, що термін «природа» має різні значення, за якими стоять глибокі ідейні і культурно-історичні сенси, серед яких виділяють зокрема наступне [4; 16]:

- Природа як сутність того чи іншого явища («природа психіки», «природа мислення», «природа мотивів», «природа особистості»).
- Природа як усе сутнє, універсум, всесвіт.
- Природа як матеріальне, матерія, нижчий рівень на противагу духовному, «божественному», вищому рівню.
- Природа як первинне чи специфічне середовище життя людини, яке задає умови, чинники, матеріал її буття.
- Природа як ейкос.

Також, у філософських і філософсько-наукових працях досить поширеним є погляд на природу як на фізичну, біологічну та / або соціальну реальність. У зв'язку з цим, на сьогодні прийнято розрізняти природничий і гуманітарний підходи до природи та її цінності у житті людини. Якщо перший, що має витоки з картезіанства, ґрунтується на раціонально-позитивістській настанові природничих наук – фізики, хімії, біології, то другий у своїй основі має ідеї І. Канта про протиставлення моральної свободи і природної необхідності. Беручи за основу спосіб формулювання концепції обґрунтування гуманітарного знання І. Т. Фролова щодо природного і культурного, ми сформулюємо такі опозиції у вказаних підходах [4]:

1. Природа у природознавців може виступати тільки як об'єкт пізнання. Проте в гуманітарній сфері суб'єкт стає предметом, й тому може йти мова про суб'єктність природи.

2. У природничій сфері – природа поза історією. Культура являє собою історичний процес утворення нових, більш досконалих та складних форм значущостей і смислів у т.ч. природи.

3. Сама по собі природа – є царица необхідних законів, людина ж у природі і як частина природи є елементом свободи.

4. Якщо у природничій сфері домінуючою є причинність або зв'язок із минулим, то в гуманітарній – телеологічність, тобто зв'язок із майбутнім.

І.В. Чернікова [16] стверджує, що кожна історична епоха в якості основи мала власну концепцію людини і природи. Однак така концепція завжди була і залишається багатопшаровою. Ці шари можуть перегинатися, утворюючи тим самим, протиріччя в картині епохи. Науковець виділяє етичний, діяльнісний, релігійний і екологічний рівні у проблемі природи.

О.В. Ахутін стверджує ще більш жорстко: ««Природа» давньогрецького мислителя, «природа» римського натураліста, «природа» натуральної магії XVI ст. й «природа» фізика-теоретика XVIII ст. – не просто різні розуміння одного и того же предмету або різні ставлення до нього. Мова йде про абсолютно різні предмети.» [1, 35].

У Стародавній Греції домінуючим підходом у ставленні до природи на філософсько-культурному рівні був космоїзм. У цей період

залежність людини від природи була домінуючою. В результаті чого природа була еталоном для вивчення і слідування. Людина визнавала у законах природи моральну складову, ціннісний норматив щодо власних дій, а отже й свою повну залежність від неї. Природа ж є самодостатньою, вона має причину власного існування у собі, все є природа. Пізнання природи виявляється у спогляданні і розмірковуванні.

За світосприйняттям Стародавніх греків можна вважати «космістами», тобто тими, хто вважає, що усе що відбувається в людині та поза нею – є частиною універсальних законів природи. Існує щонайменше два погляди на основну метафору природи Античності, які умовно можна назвати «широкий» і «вузький». З одного боку, вважається, що основним образом природи є «гармонія тіла» (Чернікова), що є наслідком принципу гармонії макрокосму (космосу) і мікркосму (людини). Зокрема, О.Ф. Лосєв вважає, що греки розкрили таємницю розуміння особистості як добре організованого і живого тіла (соми). Причому єдність людини і космосу не досягається, не стає і не твориться. Вона задана від початку. Античне сприйняття природи засноване на початковій, непорушній єдності суцього, де все – люди, речі, боги ... все одне, гармонійне і природне. О.Ф. Лосєв пише: «Космос, природа є театральною сценою. Люди – актори, які з'являються на цій сцені, грають свою роль і йдуть. Звідки вони приходять? З Неба, адже люди – еманация космосу, і йдуть туди ж і там розчиняються як краплі в морі. ... Сам космос складає драми і комедії, які ми виконуємо.»[10, 166].

У вузькому сенсі в основу образу природи можна взяти ідею ейкосу як специфічного способу організації життя греків, як «олюднену» природу. В такому випадку «ейкос» – є елементом космологічної триади: хаос – космос – ейкос. Хаос – це первинний стан всесвіту (світу) до появи чогось, що існує завжди. Гесіод інтерпретує хаос як безформну масу, від якої походять боги і космос. У категорії «космос» зафіксовано уявлення про світ як про впорядковану і структурно організовану цілісність, яка підпорядкована власній всезагальній закономірності, є пізнаваною для людини, але на яку людина жодним чином не може впливати й від якої всецільо залежить.

Ейкос (oikos) прийнято визначати, з одного боку, як «домашнє господарство, в якому виробництво продукції та її споживання здійснювалося в замкненому колі дому (роду, сім'ї)», а з іншого, узагальненою назвою житлового будинку в Стародавній Греції (Енциклопедия социологии, 2009). На сьогодні більш прийнято говорити про «ейкос» у другому значенні (див. про походження термінів «економіка», «екологія» тощо). Проте, термін «ейкумена» починаючи з Гекатея Мілетського (6-5 ст. до н.е.) використовується похідним від «ейкосу» у більш узагальненому від першого значенні – як «освоєна або іншим чином включена в орбіту життя» греків, а пізніше – людини взагалі, частина світу (БСЕ). Отже, ейкос в такому випадку

може інтерпретуватися як певна специфічна організація способу життя людини, при якій усе, що так чи інакше пов'язане з нею, в тому числі і вона сама, включається сферу її життя².

Основною формою життя стародавніх греків був поліс, який являв собою повністю автономну систему і структуру органічно включену у взаємодію з іншими подібними структурами. Найбільш поширений тип поліса мав територію 100-200 км² із населенням в 5-10 тис., включаючи жінок, дітей, іноземців і рабів [7]. Більшість містян знали один одного особисто. В єдиному центрі знаходилися храми, площа (агора) для народних зборів, торгівлі і свят – керівного органу поліса, ремісницькі майстерні. Навколо центру проживало основне населення – більше 50%. Основу господарської діяльності жителів полісу складало землеробство.

Однією з визначальних рис способу життя стародавніх греків вважається простота й невігадливність. В усьому, що стосувалося їжі, одягу, житла, звичайний грек намагався обходитися лише необхідним. Уся життєва ситуація відрізнялася близькістю до природи. Володіння земельною ділянкою розглядалася як гарантія включеності громадянина у поліс. Навіть більше, втрата землі чи то через продаж, чи то за інших причин могла привести до позбавлення прав громадянина. В них не існувало проблеми постійного збільшення потреб, що вимагають свого задоволення. У зв'язку з нерозривними відносинами з спільнотою, полісом, антична людина проводила у стінах власного будинку досить мало часу. Дійсним домом для неї були суспільні місця його міста, де була можливість спілкуватися, брати безпосередню участь в управлінсько-політичних процесах, святах, змаганнях, здійснювати покупки тощо.

Такий спосіб життя обумовлював дві ключові настанови у ставленні до світу природи: активну включеність у світ, в тому числі у природне оточення, й неутилітарне ставлення до природи. В силу загальної грамотності і розвиненої самосвідомості ці настанови були нерозривно пов'язані із філософськими концепціями світобудови, із космізмом.

В подальшому спосіб життя греків поступово змінювався й усе більше диференціювався, зростала кількість рабів, громадяни почали відчужуватися від землі. Змінювалося й ставлення до природи в бік її утилітарності, про що зокрема можна знайти свідчення у «Застільних бесідах» Плутарха. Зокрема, в одній з бесід, Плутарх дає сучасне (йому) тлумачення місця природи у структурі світу. Він асоціює природу із Хаосом, який бог через геометрію упорядковує смыслом (там же, с. 140). В іншій бесіді, обговорюючи проблему римлян, чому стіл не може бути порожнім, наводиться, що стіл символом землі – він не тільки годує, але й має круглу форму і є стійким.

² Подібну позицію неодноразово відстоював Ю.М. Швалб у своїх виступах на методологічних семінарах з проблем екологічності способу життя і життєдіяльності

«Й як ми бажаємо, щоб земля завжди приносила нам усе необхідне, так само й стіл ми не повинні залишати порожнім й нічим не годуючим» (113, 121)]. Марк Туллій Цицерон заявляв, що «люди ніби призначені охоронцями землі ... Невже світ створений для дерев, трави і звірів? Панування над земними благами у людини повне. Ми використовуємо поля і пагорби, річки і озера, ми сіємо хліб, садимо дерева, направляємо і повертаємо річки ... Людський розум проник у саме небо» (цит. за [12, 49]).

Найяскравіше зміни у соціальних відносинах й відповідно трансформація у ставленні до природи відобразилася в способі життя стародавніх римлян – духовних нащадків античних греків. Серед основних культурних зрушень виділяють жорстку правову ієрархізацію суспільства, в якій форма соціальних відносин й відповідні закони ставали вищою цінністю, що знайшло відображення на усіх рівнях соціального життя від окремих людей і спільнот, до цілих країн. Можна говорити, що ідея ієрархічної будови будь-якої системи стає домінуючою культурною настановою. Зокрема, у Вергілія, який ввів термін «*aurela saecula*» («золотий вік»), чи не вперше зафіксовано відділення історії від роду людського (*genos*). Це обумовило й чітке відчуження й об'єктивізацію місця природи в системі цінностей римлян. Природа цінна настільки, наскільки вона пов'язана із суспільним життям Риму. Вочевидь на перший план виходить саме утилітарна соціальна цінність природи.

Ю.Г. Чернишов, порівнюючи способи опису «Золотого віку» в Овідія [11] і Гесіода [5], констатує, що в Стародавній Греції, «золотий вік» характеризувався «самоцінними» позитивними властивостями: були завжди здоровими, працювали рівно стільки, скільки хотіли, мали вдосталь того, що дає земля [17]. Зовсім по іншому на цей період дивиться Овідій. По перше, він зосереджує уваги на негативних моментах, які існують при ньому, але не було тоді. Це – закони, суди і покарання, війни, зброя, мореплавство й т.і. Наступна епоха («срібний вік») взагалі, на думку науковця, не мають нічого спільного. В Гесіода той людський рід був інфантильним, не вшановував богів, за що й був покараний. Погіршується сам рід, або його природа. В Овідія «вічна весна» першого періоду людства змінюється чотирма порами року, погіршуються зовнішні умови, люди вимушені зводити будинки, орати землю. Саме погіршення зовнішніх умов штовхає людство до винахідництва. «Мідний вік» у Гесіода вже стає злочинним у своєму дикарстві, хоча й більш войовничий і суворий. В Овідія цей людина цього часу стає більш суворішою, але не злочинною. Останній ланцюг – «залізний вік» – демонструє ставлення до сучасної авторам буденності. Тут також існує суттєва відмінність. Гесіод виступає як певного роду пророк, тобто перераховує біди, що очікують людство в недалекому майбутньому: насильства, війни, грабежі, зради, руйнація традицій і зв'язків. Овідій бачить усе це як звершений факт.

У період раннього середньовіччя на більшій частині європейської території основним джерелом життя і доходів став слугувати ліс. Ж. ле Гофф пише: «Середні віки – це світ дерева. Деревина була універсальним матеріалом. Часто посередньої якості, її бруси у будь-якому випадку були невеликими за розмірами й абияк оброблені» [8, 191]. Це й годування свійських тварин, й збирання ягід і плодів, й будівельні матеріали, й дрова, й смоли, й лікарняні рослини, й мисливство. Ліс і все, що у ньому було безсумнівною цінністю для селянина. Можна говорити, що його життєвий простір обмежувався лісом. Чим далі від оселі, тим непізнаніше й небезпечніше ставав ліс й усе, що за ним. Там були розбійники і грабіжники, звідти приходили завойовники, хижакки, хвороби. Все це обумовило потребу у поясненні, яке, в силу загальної неграмотності, мало змогу надати лише освічене духовенство. Однак духовенство було в більшості відчуженим від способу життя селян, й тому основним поясненням даних явищ була: «Божа кара».

Результатом поганого технічного оснащення, пов'язаного з соціальною структурою, яка паралізує економічне зростання, вважає французький історик, було те, що середньовічний Захід являв собою світ, що знаходиться на крайній межі. Він без кінця був під загрозою позбутися засобів існування. Це був універсум голоду ([8, 216]). Голод – непередбачуваний і неприборкуваний, оскільки пов'язаний із капризами природи. Кліматичні аномалії викликали поганий врожай, дорожчали продукти. Збільшувалися розорення й звідси розбійництво і грабіж. Споживання неякісної їжі призводило до хвороб, епідемій, насамперед чуми, мору.

Таким чином за пізнаною частиною природного світу закріплювалася прагматично-утилізаційна цінність, а за непізнаною – небезпека, загроза й абсолютна незахищеність.

Починаючи з IX століття в Європі стверджується новий соціальний порядок відносин – феодалний, який призвів до вибудовування соціальної піраміди – васалітету – із верхівкою – «богообраним» королем. У низині цих сходів – селяни, що найближче пов'язані зі світом природи. Така форма соціальних відносин знайшла своє відображення й у місці самої природи в системі соціальних цінностей – чим далі людина від природи, тим вище її положення у спільноті.

У пізніє середньовіччя починають розвиватися міста через збільшення чисельності сільського населення і економічне зростання. Це обумовило розвиток ремісництва з одного боку, й необхідність у регулюванні економічних відносин – з іншого. Через розвиток міст поглиблюється й збільшується не тільки розрив безпосередніх буденних зв'язків людини з природним оточенням, але й відчуття захищеності від ворожої природи.

Із становленням міст пов'язаний бурхливий розвиток освітніх закладів, зокрема університетів. Завдяки цьому поступово починає змінюватися і ставлення до природи, яка все більше стає об'єктом і

предметом пізнання. Набуває популярності алхімія, що ґрунтується на античному постулаті подібності мікрокосму і макрокосму.

Серед вітчизняних дослідників історії відносин людини зі світом природи поширеною є точка зору, згідно якої монотеїстичні релігії, зокрема християнство, зіграли вирішальне значення у становленні відокремленості від природи. Стверджується, що «християнство завершило відчуження від природи в релігійній формі, воно сформувало уявлення про .. прагматичне, споживче ставлення до природи..» ([6, 26]). В обґрунтування цього переважно наводиться цитата з Біблії, книги Буття, 1:26.

З такою позицією важко погодитися, оскільки, по-перше, тут може йтися не стільки про споживацтво, скільки про відповідальність людини перед Творцем за світ природи. По-друге, саме в офіційній церкві того часу зародився орден францисканців. Його засновник – св. Франциск (1181-1224) – серед базових ідей стверджував безсумнівну цінність усього живого. Він бачив у природі відображення Творця. До всіх істот звертався, як до своїх близьких родичів, яких треба любити і поважати через родинний зв'язок. Св. Франциск називав звірів, птахів, місяць, зірки, воду своїми братами і сестрами, а землю – сестрою-матір'ю. У будь-якій життєвій формі бачив елемент святості. Франциск виступав на захист звірів у неволі, дбав про них або звільняв. Прибирав хробаків з дороги, де вони могли бути розчавлені. На думку святого, відносини людини з природою повинні носити характер взаємозалежності. [3; 18].

Таким чином, можна зробити висновок, що в епоху Середньовіччя цінність природи, усього живого, була подвійною. З одного боку в буденному способі життя домінували утилітарно-ресурсний і містичний підходи. В останньому чітко відображалася відчуженість від природи, яку пов'язували із «темними» силами, із злом (відьми, хижакі, злодії і розбійники), із нижчим рівнем соціального ієрархізованого світу. З іншого, як прагнення до чуттєвого ідеалу стверджувалася єдність усього живого в образі Творця. Разом з тим, поступово природа почала становити самостійну пізнавальну цінність, зокрема серед алхіміків.

Якісну зміну у ціннісному ставленні до природи привнесла Епоха Відродження. Саме тоді відбувається певне повернення до античного космізму. Природа поступово перестає бути «темною» силою й низиною ієрархії. В працях Н. Кузанського, Дж. Бруно, Л. да Вінчі, Н. Коперніка, Й. Кеплера й ін. природа сприймається як джерело гармонії, «світова душа» («*anima mundi*»), «материнське лоно», на решті як впорядкована математичним розумом матерія. Л. да Вінчі вказував, що природа так про все піклується, що всюди ти знаходиш чому навчитися.

У повсякденному житті праця перетворюється на «справу», «бізнес», головною метою якого стає отримання прибутку, забезпечення його постійного зростання й розширення. Відроджуються грошові

відносини. Започатковуються установи, що регулюють рух грошових засобів – банки, біржі. Розвивається торгівля й мореплавство, через що розширюються межі світогляду. З відкриттям Америки відбувається перерозподіл великого капіталу й, відповідно, на перерозподіл влади. Усе це супроводжується постійними спустошуючими війнами, наслідками яких знов таки стають голод, епідемії. На даному етапі історичного розвитку у буденній свідомості пересічної людини поступово змінюється усвідомлення причин власних бід – тепер вони не в навколишній природі, а у суспільних явищах. Природа поступово відходить на другий план, відбувається її відчуження від людини. Вона втрачає власну самостійність.

Висновки. На основі проведеного аналізу ми дослідили особливості ставлення до природи в Античні часи, у Середньовічні часи та в епоху Відродження. Було виявлено, що місце екологічних цінностей в ціннісній системі європейського суспільства змінювалася не лінійно – від безумовного прийняття до повного відчуження, але різноманітно. Природа була в центрі картини світу людини, або на її периферії по відношенню до системовірної цінності епохи. Таке ставлення знаходило своє відображення у відносинах людини із світом природи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахутин А.В. Понятие природы в античности и в Новое время. – М., 1988. – 68 с.
2. Битов А.Г. Пушкинский дом: Роман. – М.: Известия, 1990. – 416 с.
3. Борейко В.Е. Философы зоозащиты и природоохраны. - К.: КЭКЦ, 2012. - 179 с.
4. Введение в философию: Учеб. пособие для вузов / Авт. колл.: Фролов И. Т. и др. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Республика, 2003. - 623 с.
5. Гесиод. Полное собрание текстов. Поэмы (Теогония. Труды и дни. Щит Геракла). Фрагменты. / Перевод фрагментов О. П. Цыбенко, вступ. ст. В. Н. Ярхо, комм. О. П. Цыбенко и В. Н. Ярхо. (Серия «Античное наследие»). — М.: Лабиринт, 2001. — 256 с.
6. Дерябо С.Д., Ясвин В.А., 1996. Экологическая педагогика и психология. — Ростов-на-Дону: «Феникс». — 480 с.
7. История Древней Греции: Учеб. для студ. вузов, обучающихся по спец. «История» / Ю.В. Андреев, Г.А. Кошеленко, В.И. Кузищин, Л.П. Маринович; Под ред. В.И. Кузищина. – М.: Высшая школа, 1986. – 382 с.
8. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада: Пер. с фр. / Общ. ред. Ю.Л. Бессмертного; Послесл. А.Я. Гуревича. – М.: Издательская группа Прогресс, Прогресс-Академия, 1992. – 376 с.
9. Леонардо да Винчи Сказки, легенды, притчи. / Перев. Махов А. – М.: Амрита-Русь, 2005. – 67 с.
10. Лосев А.Ф. Держание духа. – М.: Наука, 1988. – 454 с.
11. Овидий. Метаморфозы /
12. Петров К.М. Общая геоэкология. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. - СПб.: 2004. - 440 с.
13. Плутарх Застольные беседы. – Л.: Наука, 1990. – 592 с.

14. Пустовит А. В. История европейской культуры: введение в культурологию: учеб. пособие. — 3-е изд., перераб. и доп. — К.: 2009 г. — 424 с.
15. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: Пер. с англ. — М.: Политиздат, 1992. — 543 с.
16. Черникова И.В. Философия и история науки. Учебное пособие. — Томск : Изд-во НТЛ, 2011. — 388 с.
17. Чернышов Ю.Г. Гесиод и Овидий: Опыт источниковедческого анализа античных описаний «Золотого века». — Источниковедческие проблемы всеобщей истории. Караганда, 1991. — С. 15—35. — Эл. ресурс: <http://ancientrome.ru/publik/article.htm?a=1407697303>
18. Hughes J. Donald. Francis of Assisi and the diversity of creation // Environmental ethics. 1996. — V. 18, № 3. — P. 311—321.

REFERENCES

1. Ahutin A.V. Ponjatje prirody v antichnosti i v Novoe vremja. — М., 1988. — 68 s.
2. Bitov A.G. Pushkinskij dom: Roman. — М. : Izvestija, 1990. — 416 s.
3. Borejko V.E. Filosofij zoolozshhity i prirodoohrany. - K.: KJeKC, 2012. - 179 s.
4. Vvedenie v filosofiju: Ucheb. posobie dlja vuzov / Avt. koll.: Frolov I. T. i dr. - 3-e izd., pererab. i dop. - M.: Respublika, 2003. - 623 s.
5. Gesiod. Polnoe sobranie tekstov. Pojemy (Teogonija. Trudy i dni. Shhit Gerakla). Fragmenty. — М.: Labirint, 2001. — 256 s.
6. Derjabo S.D., Jasvin V.A., 1996. Jekologicheskaja pedagogika i psihologija. — Rostov-na-Donu: «Feniks». — 480 s.
7. Istorija Drevnej Grecii: Ucheb. dlja stud. vuzov, obuchajushhijhsja po spec. «Istorija» / Ju.V. Andreev, G.A. Koshelenko, V.I. Kuzishhin, L.P. Marinovich; Pod red. V.I. Kuzishhina. — М. : Vysshaja shkola, 1986. — 382 s.
8. Le Goff Zh. Civilizacija srednevekovogo Zapada: Per. s fr. / Obshh.red. Ju.L. Bessmertnogo; Poslesl. A.Ja. Gurevicha. — М. : Izdatel'skaja gruppa Progress, Progress-Akademija, 1992. — 376 s.
9. Leonardo da Vinchi Skazki, legendy, pritchi. / Perev. Mahov A. — М. : Amrita-Rus', 2005. — 67 s.
10. Losev A.F. Derzanie duha. — М. : Nauka, 1988. — 454 s.
11. Ovidij. Metamorfozy /
12. Petrov K.M. Obshhaja geojekologija. Uchebnoe posobie dlja studentov vysshih uchebnyh zavedenij. - SPb.: 2004. - 440 s.
13. Plutarh Zastol'nye besedy. — Л. : Nauka, 1990. — 592 s.
14. Pustovit A. V. Istorija evropejskoj kul'tury: vvedenie v kul'turologiju: ucheb. posobie. — 3-e izd., pererab. i dop. — К.: 2009 g. — 424 s.
15. Sorokin P. A. Chelovek. Civilizacija. Obshhestvo / Obshh. red., sost. i predisl. A. Ju. Sogomonov: Per. s angl. — М.: Politizdat, 1992. — 543 s.
16. Chernikova I.V. Filosofija i istorija nauki. Uchebnoe posobie. — Tomsk : Izd-vo NTL, 2011. — 388 s.
17. Chernyшов Ju.G. Gesiod i Ovidij: Opyt istochnikovedcheskogo analiza antichnyh opisaniy «Zolotogo veka». — Istochnikovedcheskie problemy vseobshhej istorii. Karaganda, 1991. — S. 15—35. — Эл. resurs: <http://ancientrome.ru/publik/article.htm?a=1407697303>
18. Hughes J. Donald. Francis of Assisi and the diversity of creation // Environmental ethics. 1996. — V. 18, № 3. — P. 311—321.

УДК 159.92

ВЕРНИК А. Л.

Институт психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины, г. Киев

**ПРИРОДА КАК ЦЕННОСТЬ. ДИНАМИКА МЕСТА ПРИРОДЫ
В СИСТЕМЕ ЦЕННОСТЕЙ ЕВРОПЕЙСКОГО ОБЩЕСТВА
РАЗНЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭПОХИ**

В статье изложен историко-психологический анализ особенностей отношения к природе в Античные времена, в Средневековье и в эпоху Возрождения. Предложено исследовать экологические ценности того или иного историко-культурного периода в их диспозиции по отношению к ядерной, системообразующей общественной ценности. Анализ проходил двояко: путем изучения философско-культурных продуктов определенной исторической эпохи, и через изучение способа повседневной жизни в данный период. Было выявлено, что место экологических ценностей в ценностной системе европейского общества менялась нелинейно – не от безусловного принятия до полного отчуждения, но разнонаправленно. Природа была или в центре картины мира человека, или на ее периферии, в зависимости от диспозиции к системообразующей ценности эпохи, что находило свое отражение в отношениях человека с миром природы.

Ключевые слова: экологические ценности, система ценностей, природа, историко-психологический анализ, системообразующих ценность.

UDC 159.92

VERNIK O. L.

G.S. Kostiuk Institut Psychology NAPS Ukraine, Kyiv, Ukraine

**NATURE AS VALUE. THE DYNAMICS OF THE PLACE OF
NATURE IN THE SYSTEM OF VALUES OF EUROPEAN SOCIETY
FROM DIFFERENT HISTORICAL PERIODS**

The article presents the historical and psychological analysis features relationship to nature in antiquity times, during the Middle Ages and the Renaissance. A investigate the environmental values of a historical and cultural period at their disposition with respect to nuclear, systemotvirnoyi social values. The analysis is in two ways: Studying the cultural products of certain historical era, and by way of daily life at the time.

It was found that place environmental values in the system of values of European society has changed not linearly - from unconditional acceptance to the complete exclusion, but in different directions. Nature was the center of the picture the world of man or at its periphery, depending on basic value. These attitudes are reflected on the relationship of man with the natural world.

Key words: environmental values, values, nature, historical and psychological analysis, basic social value.

Матеріал надійшов до редакції: 29.04.2015